

УДК 94(477+438)“20”

ОБРАЗ ПОЛЬЩІ ТА ПОЛЯКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: kistsl@franko.lviv.u
Кафедра археології та спеціальних галузей історичної науки*

У статті зроблено спробу проаналізувати динаміку сприйняття Польщі і поляків різними суспільними групами населення сучасної України. Констатовано, що сприйняття і ставлення до сусідньої країни та її мешканців зумовлено в сучасній Україні регіональною та історичною поляризацією світогляду громадян, складним, а часом травматичним станом історичної пам'яті, розвитком міждержавних відносин сусідніх народів. Розглянуто уявлення українців про історію та сучасне становище Польщі, відображене в їх суспільній свідомості, репрезентоване в шкільних підручниках, науково-історичній літературі, засобах масової інформації, художній літературі. У висновках підкреслено продовження функціонування багатьох історичних стереотипів щодо Польщі і поляків, котрі виникли в попередні історичні періоди і не відображають нинішнього стану польського суспільства та його культурних здобутків; вони перешкоджають сприйняттю Польщі і поляків як дружнього європейського народу.

Ключові слова: Україна, Польща, українці, поляки, сучасні відносини, суспільна свідомість, історична пам'ять, культурні взаємини.

Сприйняття сусідніх народів та країн, а отже, і ставлення до них, завжди було і залишатиметься визначальним чинником формування їх відносин на всіх рівнях – міждержавному, громадському, культурному, економічному, міжлюдському. Кожній притомній людині зрозуміло, що ці взаємини не є наслідком тільки нинішніх стосунків і візій, здебільшого вони становлять результат прояву усталених і поширених стереотипів сприйняття, котрі іноді відображають дуже віддалені у часі події обопільних стосунків, але це не перешкоджає їм чинити поважний, а іноді й визначальний вплив на міжнаціональні взаємини двох сусідніх народів¹.

Між українцями і поляками, історичні долі яких сплелися у часом нерозривний і суперечливий клубок, взаємні візії і рецесії відрізняються великим спектром як раціональних розмірковувань, так і емоційних переживань з обох сторін. Чимало з них вже були об'єктом досліджень учених обох країн². Зрозуміло, заявлена тема є безмежною в спробах її представлення. Тому треба окреслити головні складові тої оповіді, котра намагатиметься описати, принаймні побіжно і поверхово, ставлення сучасних українців

¹ З останніх праць на тему стереотипів, зокрема поширених серед українців, можемо назвати: Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / Колективна монографія за ред. Л.Зашкільняка. Львів, 2009. У ній відзначено, серед іншого, що деякі з поширених стереотипів українців щодо поляків сягають XII–XIII ст.

² Див.: Stereotypy narodowościowe na pograniczu / Pod red. W. Bonusiaka. Rzeszów, 2002; *Bluszkowski J.* Stereotypy a tożsamość narodowa. Warszawa, 2005 та ін.

до Польщі і поляків. Нам доводилось раніше писати про різні аспекти цієї теми³, але назагал тема залишається невичерпаною.

Щоб сконструювати образ Польщі і поляків, що склався в уявленнях українців, необхідно мати на увазі два головних застереження. По-перше, суспільна свідомість сучасних українців залишається “розмитою” і розколотою в політичному, етнічному, соціальному, культурному і всіх інших відношеннях, і тому не може бути представлена як властива всім українцям однаковою мірою. Цьому не можна зарадити, оскільки таким був процес формування модерної української нації в ХІХ–ХХ ст. з етнічної маси, поділеної між різними тогочасними імперіями і державами⁴. По-друге, сприйняття українцями Польщі і поляків відображене у численних художніх творах, засобах масової інформації, культурі, освіті, науці, соціологічних опитуваннях, міжнаціональних стосунках, що призводить до значних труднощів при спробах створити узагальнений образ. З огляду на це, обмежимось узагальненням найважливіших сфер суспільної свідомості, зокрема її історичної складової, репрезентованої шкільними підручниками з історії, науково-історичними розвідками, засобами масової інформації (ЗМІ), художніми творами, а також соціологічними опитуваннями.

Неможливо перейти до сучасної конкретики, не зробивши певного вступу, котрий би охарактеризував формування і поширення поглядів на Польщу і поляків, авторами яких були “батьки-засновники” української ідеї ХІХ–початку ХХ ст. Їм належить першість у конструюванні образу української нації, а також її ворогів і суперників. Від перших історичних праць Миколи Костомарова, згодом Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка та багатьох інших тогочасних істориків у свідомості українських патріотів укорінився стереотип “багатовікової боротьби Русі з Польщею”, “головного ворога” української незалежності, носія “ворожих західних цінностей і католицтва”. Як слушно зауважила знана українська дослідниця Наталія Яковенко, в російському суспільстві того часу “на спільній полонофобській платформі об’єднувалися і ліберали, і консерватори, і слов’янофіли, й українофіли”⁵. Полонофобські настрої різко зросли в пропаганді і освітній сфері України в часи СРСР, коли Польща впродовж всієї історії трактувалась як “гнобитель” українського народу, чинник примусового ополячення й окатоличення і, що найголовніше, як держава, що прагнула “розірвати зв’язки українського народу з братнім російським народом” – так проголошувалось у сумнозвісних “Тезах ЦК КПРС про 300-річчя возз’єднання України з Росією” 1954 р.⁶ Усе це не могло не залишити в свідомості багатьох, якщо не більшості, “радянських” українців загалом ворожого ставлення до західного сусіда.

З 60-х років ХХ ст. сприйняття Польщі почало поступово змінюватися, причому передусім у західних областях України, населення якої, як видавалося, повинно б мати найбільше ураз до свого колишнього поневолювача. Причиною такої зміни було насамперед те, що українці цього регіону, маючи родичів у Польщі, часто виїжджали туди з комерційною метою, зрештою, і поляки з’являлись у Львові і Тернополі з тими ж інтере-

³ Див. наприклад: *Зашильняк Л.* Історія “своя” й історія “чужа” // *Критика*. (Київ). 2009. Число 9–10 (143–144). С.24–27; *Zaskilniak L.* Dzieje Polski i Polaków we współczesnej ukraińskiej historiografii // *Od Zborowa do NATO (1640–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa / Red. Maciej Franz, Krzysztof Pietkiewicz.* Toruń, 2009. S. 776–783; *Ejusd.* Ukrainische historische Identität zwischen Polen und Russland // *Last der Geschichte? Kollektive Identität und Geschichte in Ostmitteleuropa. Belarus, Polen, Litauen, Ukraine.* Hamburg, 2008. S. 189–226; *Ejusd.* Dzieje Polski w historiografii i świadomości społecznej Ukraińców na początku XXI wieku // “O nas bez nas”. *Historia Polski w historiografiach obcojęzycznych.* Moderatory W.Molik, H.Żaliński. Poznań, 2007. S. 157–179 та ін.

⁴ Про це написано чимало наукових праць, наприклад: *Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи.* Авторський колектив: Ю. Шаповал та ін. Київ, 1997; *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття.* Колективна монографія / Під ред. М.О. Шульги. Київ, 1999; *Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років / Відп. ред. І.Ф. Курас.* Київ, 2002; *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. Київ, 2002; *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ, 2000 та ін.

⁵ *Яковенко Н.* Скільки істориків – стільки уній (з нагоди 440-ліття Люблінської унії) // *Український гуманітарний огляд.* Київ, 2009. Вип. 14. С.26 і наст.

⁶ *Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654–1954).* Київ, 1954.

сами. Такий прагматичний обмін породжував певні симпатії до поляків, які в очах місцевих українців виглядали більш рухливими, підприємлливими, патріотичними, до того ж переважно критичними у ставленні до радянського режиму, котрий у Польщі був значно ліберальнішим.

Після проголошення незалежності України у перших спробах визначити пріоритети її зовнішньої політики особлива роль відводилася Польщі, котра ще з 1990 р. демонструвала прагнення стимулювати українську незалежність, а після низки договорів 1990-х років сприяла укладенню стосунків “стратегічного партнерства”. З початку 90-х років усвідомлення необхідності налагодження і зміцнення добросусідських й навіть союзних стосунків між Україною та Польщею стало поширеним явищем у тогочасних політичних колах обох країн. Воно знайшло відображення у міждержавних документах, зокрема в “Декларації про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин” (13 жовтня 1990 р.), “Договорі про добросусідство, дружні відносини і співробітництво” (18 травня 1992 р.), “Спільній заяві Президентів України і Республіки Польщі “До порозуміння і єднання” (21 травня 1997 р.). В останньому документі найбільше уваги приділялося важким проблемам минулого в стосунках двох сусідніх народів і підкреслювалась нагальна потреба для обох суспільств “пам’ятати про минуле, але думати про майбутнє”. Тут знаходимо слова, що “інтерпретацією нашої спільної історії, її непростих періодів мають займатися фахівці, які у атмосфері відкритості ретельно вивчать події минулого й дадуть їм об’єктивні оцінки”⁷.

Проте в перші роки незалежності офіційна політика Києва характеризувалася прагненням знайти такий вектор зовнішньої орієнтації України, який би відкривав їй шлях до європейського співтовариства, але при цьому не викликав особливо гострої реакції Росії, яка вважала пострадянський простір доменом своїх впливів.

В останнє десятиріччя стосунки між Україною і Польщею розвивалися переважно в позитивному просторі, особливо після т.зв. “помаранчевої революції” 2004 р., яка породила надії на швидку “європеїзацію” України. Можливо, найбільш суперечливі моменти українсько-польських взаємин в ті роки були пов’язані з пригадуванням сумних річниць конфліктів у роки Другої світової війни. Однак важливо підкреслити, що для більшості українських громадян у центрі і на сході країни всі ці річниці були суцільною “білою плямою”, дуже віддаленою від їх історичної пам’яті. “Пригадування” українського національного руху та його радикального крила в особах ОУН і УПА викликало в цієї частини українців стереотипне уявлення про західних українців як “німецьких колаборантів”, а про поляків – як про жертву, котра за традицією й уявлялась як нація “панів”, але така, що вела спільну боротьбу з гітлерівськими окупантами і була на боці СРСР у Другій світовій війні.

Радянське стереотипне мислення значної частини українських громадян залишалось і почасти продовжує залишатися донині на рівні освітніх стандартів радянської школи і довготривалої пропаганди компартійного режиму. Про розмитість і несформованість чітких державних і національних ідентичностей українського громадянства свідчать дані авторитетних соціологічних опитувань, що проводились у перші роки XXI ст. (див. табл. 1⁸). З наведених показників випливає, що на цей час лише 44,2% респондентів ідентифікували себе як громадяни України і тільки 3,1% – як представники своєї нації, натомість, 10,7% вважали себе громадянами неіснуючого Радянського Союзу. При цьому кількість тих,

хто ототожнює себе з “радянською культурою”, 2007 р., порівняно з 2006 р., зросло з 16 до 19%⁹.

Таблиця 1

⁷ Урядовий кур’єр (Київ). 1997. № 90–91 (24 травня).

⁸ Українське суспільство у 1994–2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. Київ, 2004. С.24.

⁹ Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. Київ, 2007. № 9 (93). С.6.

**Відповіді респондентів на питання "Ким Ви себе перш за все вважаєте?"
(Відзначте один найбільш прийнятний варіант відповіді)" (%)**

№/п	Відповіді	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
1	Мешканцем села, району чи міста, в якому живе	31,3	30,2	31,6	32,3	30,5
2	Мешканцем регіону (області чи кількох областей, де Ви живе)	6,9	8,6	5,9	4,8	6,7
3	Громадянином України	41,0	34,6	41,0	41,1	44,2
4	Представником свого етносу, нації	-	-	3,0	2,5	3,1
5	Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,2	17,8	12,7	13,1	10,7
6	Громадянином Європи	2,8	2,8	0,7	0,5	0,7
7	Громадянином світу	5,6	5,7	2,7	3,6	2,4
8	Інше	-	-	1,6	2,0	1,4
9	Не відповіли	0,2	0,3	0,8	0,2	0,2

Проблеми самоідентифікації населення України чітко накладаються на окремі регіони України, які в основному співпадають з їх історичною долею. Захід в силу історичних причин виступає більш етнічно консолідованим, Схід (і Південь) ще не відійшли від впливу "малоросійської" і "радянської" ідентичностей, Центр посідає проміжну позицію між ними, схилиючись до "русько-української" історичної спадщини. За даними опитування, проведеного 1999 р. службою "Соціс-Геллап", отримані цікаві результати про ідентифікацію своєї "батьківщини" мешканцями України: на Заході 84 % респондентів назвали нею Україну, в Центральній Україні – 64 %, на Сході – 35 %, решта опитаних в усіх регіонах віддала перевагу регіональній приналежності або ідентифікувала себе з СРСР¹⁰.

Незважаючи на вказану строкатість суспільної свідомості громадян України, їх ставлення до Польщі і поляків загалом позитивне. Проведені соціологічні дослідження засвідчують радше позитивне, ніж негативне сприйняття Польщі і поляків в сучасній Україні. За даними польського Інституту справ публічних, який у 2000 р. підготував рапорт "Польща – Україна: взаємний образ", 50 % українців мають цілком позитивний образ Польщі, ще 39 % – нейтральний і лише 11 % – негативний. Важливо підкреслити, що цей образ загалом сформований сучасними подіями. Тільки у 7 % українських респондентів він асоціюється з історією, ще у 9 % – з українсько-польськими стосунками. Натомість, 77 % українських респондентів вважає, що нинішні взаємини між українцями і поляками "дуже добрі" або "радше добрі" і лише 4 % вважають їх "радше поганими"¹¹.

Цікаві результати щодо близькості до українців (за характером, звичаями і традиціями) сусідніх країн та народів принесли соціологічні опитування останніх років. За даними Центру Разумкова, у 2007 р. Польща за загальною десятибальною шкалою була оцінена

в 4,1 бала, поступившись Росії (6,9) і Білорусі (6,2), але випередивши Словаччину (3,6), Угорщину (3,2) і Румунію (3,0). При цьому симпатії до Польщі на Заході України (4,7 бала) явно випередили симпатії до Білорусі (4,5) і Росії (4,2). А на Сході України її мешканці надали перевагу Росії (8,0) і Білорусі (7,0) перед Польщею (4,1). Подібна ситуація

¹⁰ Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. С.185.

¹¹ Konieczna J. Polska – Ukraina: wzajemny wizerunek. Warszawa, 2001. S. 49–50, 68.

спостерігається і на Півдні України, де симпатії до Росії ще більші (8,3)¹². Це ще раз свідчить про значну стереотипізацію уявлень мешканців України, складність подолання історичних стереотипів й незавершеність процесу формування української політичної нації.

З викладеного видно, що проблеми українського націотворення впливають на всі сфери суспільної свідомості громадян України, в тому числі позначаються й на ставленні до Польщі. Тому завдання формування спільної історичної свідомості залишалось і залишається актуальною проблемою української гуманітаристики, насамперед історіографії.

Після падіння комуністичного режиму й утворення у 1991 р. незалежної України в суспільній свідомості українців розпочався процес, який отримав публіцистичну назву нового “національного відродження”. Він проявився у пошуку і віднайденні таких історичних орієнтирів, котрі б легітимізували нову (стару) європейську державу. Загальною тенденцією повернення історичної пам’яті стала “націоналізація” історії України і створення її офіційного “канону”. За висновками українського історика Г. Касьянова, цей канон має всі основні риси історичної думки XIX–початку XX ст.: телеологізм у розумінні змісту національної історії, есенціалізм щодо постійної присудності української нації в минулому, етноцентричність, ексклюзивність, лінійність і тяглість, а також національну міфологію. Усі ці риси є наслідком і результатом запізнілого націотворення українців¹³.

Продукована на підставі такого канону наукова історіографія несе значний відбиток ідеологічного замовлення, метою якого є передусім обслуговування політичних інтересів тих кл. котрі продовжують бачити світ в образах початку XX ст., пошук “історичних ворогів”, а не елементів минулої реальності. Парадоксально, але при всій національно-патріотичній спрямованості такого канону він радше промовляє на користь радянської схеми історичного процесу і таким чином переносить у сучасну історичну думку не кращі взірці радянської історіографії з її традиційною російськоцентричністю і боротьбою проти “ворожого” католицького світу. Образ Польщі і поляків з’являється в українській історії майже виключно як образ “недоброго” сусіда, який постійно прагне поневолити український народ або захопити його “етнічні землі”. У результаті цього стійкі стереотипи минулого продовжують жити в свідомості багатьох українців.

Особливо наочно це демонструють шкільні підручники з історії України. Проведені дослідження показали, що всі вони побудовані на основі етноцентричного і державницького підходу, протиставлення українців сусіднім народам, а образ поляків і Польщі в них позначений здебільшого негативними рисами¹⁴. Польська тематика розглядається в них фактично так само, як і в колишніх радянських підручниках з характерною для них російськоцентричністю на базі “слов’янофільства” і “православ’я”, котрі здебільшого протиставлялися полякам як частині ворожого західно-католицького світу. У підручниках для середньої школи трапляються формулювання з явно негативною конотацією на зразок “захоплення українських земель шляхетською Польщею”, “національний гніт і покатоличення православного населення” тощо¹⁵.

У всіх українських підручниках основна увага зосереджена на війнах, повстаннях і битвах із “загарбниками”, “поневоловачами” та “окупантами”, серед яких є і Польща. При цьому зовсім не звернено уваги на стан етнічної свідомості тих мас, які у різні

¹² Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. Київ, 2007. № 9 (93). С. 7.

¹³ Українська історіографія на зламі XX і XXI століть. С. 63–67.

¹⁴ Мудрий М. Образ поляка (Польщі) та німця (Німеччини) в сучасних українських шкільних підручниках з історії // Polska–Niemcy–Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku / Pod red. Włodzimierza Bonusiaka. Rzeszów, 2000. S. 139–145; Серєда В. Конструювання образу іншого та історичної ідентичності в Україні і Польщі: порівняльно-текстуальний аналіз шкільних підручників з історії // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. Харків, 2003. С. 270–276.

¹⁵ Серєда В. Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 389–390; Мудрий М. Образ поляка (Польщі) та німця (Німеччини) в сучасних українських підручниках з історії. С. 140–144 і ін.

історичні епохи трактуються як українці і поляки, на етнокультурні взаємини між сусідніми народами і творення ними спільного культурного простору. Вся історія України розглядається крізь призму політичних стосунків, причому та чи інша панівна політична ідея однозначно приписується всій Польщі і всім полякам. Звідси випливає загалом “конфліктний” характер “сусідського” проживання українців і поляків в усі історичні епохи. Українська дослідниця В. Середа провела статистичний аналіз переліку виразів, в яких вживаються слова “Польща / Україна”, “поляк / українець”, “польський / український” у текстах шкільних підручників з історії, виданих у 1990-х роках. Картина вийшла зовсім не приваблива: позитивних виразів налічується 66, негативних – 117 (для порівняння – в підручниках радянської України ці цифри становили відповідно 7 і 53)¹⁶.

Названа дослідниця зауважила кілька важливих методологічних упущень, властивих шкільним підручникам як в Україні, так і в Польщі, які сприяють поширенню, а не подоланню українсько-польських стереотипів, що склалися у відповідний історичний період. По-перше, це “модернізація” минулого, коли поняття і терміни сучасності переносяться в інші історичні епохи (“Українська держава і нація в X–XIII ст.”, “Польща і поляки” для того ж періоду та ін.). По-друге, це представлення польського (і українського) суспільства в минулому як гомогенної спільноти без жодних внутрішніх суперечностей і розбіжностей (“все польське суспільство пішло на боротьбу...”, “польська шляхта захопила українські землі” і т.д.). По-третє, характерною рисою українських підручників є співпадіння етнічного та конфесійного поділу з соціальною стратифікацією (“польські магнати і шляхта”, “польсько-шляхетське панування” тощо). По-четверте, яскраве позитивне зображення представників українського народу (гарні, сміливі, щедрі, працьовиті і т. ін.) і негативне зображення поляків (пихаті, свавільні, жорстокі...)¹⁷.

Про хиби сучасних українських підручників з історії України можна говорити значно більше, але ця тема глибоко розкрита у працях Н.Яковенко, В. Середи, М. Мудрого і інших¹⁸. Аналіз українських шкільних підручників влучно резюмувала Н.Яковенко: “Підсумовуючи, можна сказати: становище загалом хоч і не дуже втішне, але й не безнадійне [...] Агресивні стереотипи в сприйнятті Польщі й поляків мають прозору підкладку, обумовлюючись тягарем застарілих історіографічних і світоглядних штампів; тим часом в очах молодшої – більш незалежної, та й освіченішої – генерації дні цих штампів таки злічені. З іншого боку, тяжіння до “героїчної історії” – це неминуча данина часові від суспільства, яке ще не встигло поховати привиди минулого. Зміна поколінь, слід думати, і тут поставить інакші пріоритети перед істориками, і це рано чи пізно переплине на сторінки шкільних підручників. Принаймні, поява кількох цілком нових, поміркованих нюансів у ставленні до сусіда-поляка показує, що “процес пішов”¹⁹.

За останні роки зроблено чимало для того, щоб пригасити пристрасті навколо історичної пам’яті двох народів. Створена і діє українсько-польська підручницька комісія з провідних польських та українських істориків, на засіданнях якої піддано критиці стереотипні уявлення про минуле двох народів та їх висвітлення у шкільних підручниках²⁰. У 1997–

¹⁶ Середа В. Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. С.393.

¹⁷ Там само. С. 393–397.

¹⁸ Яковенко Н.М. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого // Ї ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ, 2002. С.366–282. Аналіз всіх найновіших українських шкільних підручників з історії на предмет висвітлення в них історії Польщі і поляків дає підстави для не дуже втішних висновків. Див.: Зашкільняк Л. Історія “своя” й історія “чужа” // Критика. Київ, 2009. Число 9–10 (143–144). С.24–27.

¹⁹ Яковенко Н.М. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого. С.379.

²⁰ Полянський П.Б. Про Українсько-польську комісію експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії // Український історичний журнал. 1999. № 1. С.151–153.

2008 рр. історики двох країн на 13-ти наукових семінарах серйозно і глибоко проаналізували нелегкі питання українсько-польських взаємин у роки Другої світової війни, в опублікованих 11 томах студій вони продемонстрували науковий підхід до проблем війни та руху опору²¹. В різних осередках України і Польщі пройшли десятки наукових конференцій з різних питань історичних відносин, опубліковано сотні спільних та окремих видань. Це дає підстави констатувати, що польська тематика стала “модною” в Україні, а українська – в Польщі.

Подібна ситуація склалася й у висвітленні історії Польщі в науковій історіографії, хоча тут справи дещо кращі. Треба нагадати, що впродовж двох останніх століть українська історіографія та її трудівники змушені були вести непримиренну “війну пер” за формування самостійної версії(й) історії України з сусідніми історіографіями, насамперед польською та російською, за утвердження в історичній свідомості передовсім українців, а також поляків і росіян реального історичного “портрету” України²². Два століття “боротьби” далися взнаки українській історіографії, вони залишили помітний слід, закорінений у суспільній свідомості у вигляді численних політичних міфів і стереотипів відносно своїх сусідів і “співмешканців” у минулі історичні епохи. “Захопившись” боротьбою, українські історики не помітили ані змін у світовому історіописанні, ані нових історичних умов, в яких їм доводиться жити і працювати. “Привиди історії”, пов’язані з польським “шляхетським пануванням” в Україні або “старшобратством” і “єдинокровством” росіян, все ще міцно зберігаються як в історичній пам’яті, так і свідомості багатьох українців. Треба зауважити, що носії давніх стереотипів поки що ще залишаються як у Польщі, так і в Росії.

Загалом історія Польщі і поляків посідає поважне місце в сучасній українській історіографії, але насамперед з огляду її дотичності до історії України. Власне минулим сусіднього народу в Україні майже не займаються, і це є великим упущенням історіографії, оскільки залишає недоторканими національні стереотипи минулого²³. Більшість українських істориків сприймають Польщу і поляків через призму українсько-польських стосунків у минулому, в яких поляки як етнос майже завжди протистоять українцям. Переважає глибоке переконання, що обов’язком національного історика є відстоювання виключно рації української сторони у минулому. Наукові засади історичного дослідження в таких випадках відходять на другий, а то й на третій план. Ось чому так довго, а почасті й донині, українські історики намагаються обминати “важкі питання” українсько-польських стосунків, перекладаючи весь тягар провини за їхній розвиток на польську або якусь третю сторону, не зауважуючи помилок української.

В обмеженому за обсягом есе неможливо навіть побіжно представити здобутки чи втрати української історіографії у висвітленні історії Польщі. Проаналізувавши синтетичні праці з історії України останнього десятиліття, можна дійти таких висновків.

²¹ Про хід і результати регулярних семінарів українських і польських істориків, що відбувалися в 1997–2008 роках, див.: Polska–Ukraina: trudne pytania. Warszawa, 1997–2009. Т.1–11 (Українська версія матеріалів семінарів: Україна–Польща: важкі питання. Т.1–10, Варшава–Луцьк, 1998–2006). Підсумовуючи пророблену роботу, польські історики видали окремий том: Polska–Ukraina: trudna odpowiedź. Dokumentacja spotkań historyków (1994–2001). Kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (1939–1945). Warszawa, 2003. З’явилися друком також перші обговорення українсько-польських наукових семінарів, на жаль, дещо відмінні в оцінках. Див.: Гаврилюк О. Українсько-польський діалог 1990-х років стосовно подолання взаємних національних стереотипів: здобутки і нереалізовані можливості // Stereotypy narodowościowe na pograniczu / Pod red. W. Bonusiaka. Rzeszów, 2002. С.63–71; Żupański A. Tragiczne wydarzenia za Bugiem i Sanem przed ponad sześćdziesięciu laty. Poznaj werdykt historyków polskich i ukraińskich. Warszawa, 2007.

²² Цю тему заторкнуто в: Заикільняк Л. Україна між Польщею й Росією: історіографія та суспільна свідомість // Український історичний журнал. 2005. № 5. С.93–113; Його ж. Образ(и) польської історії в сучасній українській історіографії // Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15–16 грудня 2005 року) / Упорядник і наук. ред. Г.В. Касьянов. Київ, 2008. С.35–46; Zaskilniak L. Dzieje Polski w historiografii i świadomości społecznej Ukraińców na początku XXI wieku // “O nas bez nas”. Historia Polski w historiografiach obcojęzycznych. Moderatory W. Molik, H. Zaliński. Poznań, 2007. S.157–179.

²³ Заикільняк Л. Українська історична польоністика у 90-х роках // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану професора Любомира Винара. Київ, 2000. С.451–476.

Образ Польщі і поляків з'являється в українській історії здебільшого як образ “недоброго” сусіда, котрий постійно прагне поневолити український народ або захопити його “етнічні землі”. Наголос на політичній історії змушує авторів ігнорувати найважливіший фактор історичної реальності – ставлення різних соціальних спільнот до політичних ідей та інститутів. Українці або поляки представлені переважно як єдина маса, що завжди і всюди усвідомлює свою етнічну приналежність та “історичні права”. Про “мовчазну більшість” (народ, селянство) немає мови. Взаємини русинів-українців з поляками змальовані або як переважно конфронтаційні, або як “ніякі”. Усе, що стосується історії Польщі, подається українськими дослідниками як вороже й чуже або, принаймні, підозріле. Такий образ Польщі і поляків, як видається, ґрунтується переважно на схемах і взірцях, розроблених у російській, радянській та давній українській історіографії, з незначними змінами перенесеними у новітні концепції історії України. Він спирається на оригінальне переплетіння методологічних засад романтизму (народ з його відвічним духом), позитивізму (опора на переважно політичні програми) і марксизму (стадії в закономірному процесі поступу).

Привертає увагу одна з недавніх великих праць українських авторів Р.Симоненка і Д.Табачника, в якій на понад 700 сторінках фактично реанімується радянська класова версія українсько-польських відносин і проблема єдності України: під вуаллю і прикриттям “турботи” авторів про українську незалежність, з допомогою маніпулювання загалом відомими документами проводиться думка, що всі українські національні сили, а передусім галицько-українські, реалізували “антиукраїнську” політику, прислужувались Німеччині

й Австро-Угорщині і таким чином “перешкоджали” “правильним” українським “революційно-визвольним силам” в опорі на революційну Росію домагатися справжнього об’єднання українських земель в єдиній державі (!). Важко утриматись від іронії, читаючи численні авторські пасажі про те, що “одвічна мрія українського народу здійснилася

лише на початку Другої світової війни, коли Україна стала розвинутою промислово-аграрною державою”, або про те, що українські націоналісти не були би націоналістами, якщо б

“не зраджували на кожному історичному повороті український народ і неньку-Україну”²⁴. Польща і поляки з’являються на сторінках книги не тільки як загарбники, й як актори, головне завдання яких – посварити українців з найбільш “братнім” російським народом. Один із розділів так і називається: “Польський експансіонізм готується до дальшого розпалювання ворожнечі між українцями та росіянами”²⁵. Все, що йде з Польщі, констатують автори, є ворожим українському народові, а з Росії – на його благо. Цинізм та прозора ідеологічна заангажованість авторських позицій за умови існування величезної кількості відомих історичних джерел та наукових оцінок розглядуваних подій вражає своєю некомпетентністю й тенденційністю.

Такий образ Польщі і поляків (як і історії загалом) переважає в сучасній українській історіографії, хоча є в ній й інші підходи. Йдеться насамперед про версію національної історії, запропоновану київським істориком Н.Яковенко²⁶. Близькими до неї є праці київської дослідниці О.Русиної²⁷. Дотримуючись нових підходів до інтерпретації минулого,

²⁴ Див.: Симоненко Р.Г., Табачник Д.В. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України XIX–початок XX ст. Нариси. Київ, 2007. С.698–700 та ін. Ця, з дозволу сказати “монографія”, містить величезну кількість емоційних тверджень авторів, в яких вони послідовно силкуються дискредитувати все українське, а передусім український національний рух, звинувачуючи українські сили в “розвалі самої України”; зокрема, чого вартий такий пасаж: “Не маючи належної опори в народі, Центральна Рада, а згодом Директорія намагалися втриматися [при владі] з допомогою зовнішніх сил” (с. 638).

²⁵ Симоненко Р.Г., Табачник Д.В. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України XIX – початок XX ст. С.69.

²⁶ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної і модерної України. Видання друге, перероблене і розширене. Київ, 2005.

²⁷ Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. Київ, 1998.

пов'язаних з культурно-антропологічним баченням історії, ці дослідниці прагнуть презентувати “історію людей”, а не етнічних чи соціальних спільнот, історію не політики, а повсякденного життя в тих чи інших часових і просторових вимірах. У їхніх розвідках Польща і поляки представлені як однакові суб'єкти подій, що відбувалися на теренах сучасної України в минулому, як носії (передавачі) певних загальноєвропейських ідей, відповідно до котрих вироблялися позиції і дії як конкретних осіб, так і окремих груп і станів. Підкреслено, що фігуранти минулих епох діяли в контексті того світогляду, традицій і звичаїв, котрі були їм доступні і знані, а не “прописані” сучасними дослідниками. Розуміння тогочасної свідомості є ключем для пояснення більшості історичних явищ, констатує Н.Яковенко.

Зі сторінок книги Н.Яковенко постають насамперед люди, котрі й творили соціальні та державні інститути з позицій свого розуміння тогочасної дійсності. За таких умов у давні часи польські князі виступали не “агресорами”, а учасниками “переділу киево-руської і галицької спадщини”, дійовими особами міждинастичної боротьби – явища, характерного для всієї середньовічної Європи. Дослідниця, на нашу думку, слушно підмічає, що в результаті переходу “галицького спадку” під владарювання польських королів і литовських князів українські землі опинилися в орбіті західноєвропейських ідей, а розпад Київської Русі знаменував не “загарбання” її земель чужинцями, а “перемогу регіональних пріоритетів” політично активних еліт, котрі свідомо обрали шлях інтеграції у “польську політичну націю”²⁸. Не менш оригінально дослідницею подано й козацький період української історії, зокрема, виникнення і формування козацтва розглянуто нею крізь призму “Великого кордону” між західною (християнською) і східною (азійсько-мусульманською) цивілізаціями. Формування “русько-українського” народу, на думку Н.Яковенко, стало результатом поширення ідей ренесансу та реформації, котрі внесли серйозні зміни у світобачення й спровокували на цьому ґрунті полеміку між католиками і православними. “Козацька революція XVII ст.” змінила як внутрішню структуру українського суспільства, так і геополітичну ситуацію в Європі. Від того часу “козацька Україна” мала перед собою два взірці для вибору або наслідування – “шляхетсько-республіканську” Польщу або абсолютистську Росію. Розколота за партійними й політичними сипатями, козацька еліта зробила власний вибір, перейшовши на один чи другий бік і перетворившись на шляхту або дворян.

Загалом така версія української історії, на нашу думку, є більш обґрунтованою й адекватною; представлений погляд на події минулого більш плюралістичні й відповідні конкретному часу, а образ Польщі виступає не як ворожий, а рівноправний елемент тогочасного політичного мислення з його одночасними вигодами й обмеженнями. Згідно з таким поглядом на минуле, польський взірець станової свідомості значною мірою позначився як на формуванні української політичної й інтелектуальної еліти, так і на її світогляді. Така оцінка минулого вступає у дисонанс з тим образом Польщі, який посилено поширювався російською й українською історіографіями впродовж двох останніх століть.

Близькою до синтезу Н.Яковенко є праця Я. Грицака, зрештою, задумана як її хронологічне продовження²⁹. При цьому інакшими є вихідні методологічні позиції Я. Грицака – він виступає як прихильник модерністської історіографії, надаючи перевагу соціологічному підходу з урахуванням змін у суспільній свідомості. Це дає йому можливість докладно й аргументовано визначити елементи становлення національної ідентичності українців під впливом основних суспільних процесів та ідей часу. Щодо поляків, то в книзі Я. Грицака вони трактуються не як “вороги” українського національного руху, а як рівноправні суперники, що, як і українці, мали свої інтереси, ідеали і прагнення й зіткнення з якими вписало чимало трагічних сторінок у взаємні стосунки. Головний

²⁸ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної і модерної України. С.106–115 і наст.

²⁹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століть. 2-ге вид. Київ, 2000.

мотив праці полягає в тому, що міжнародна боротьба торкалася переважно політичних еліт і зовсім інакше виглядала “в низах”.

Спробу створити перший в українській історіографії синтез історії Польщі на засадах культурно-антропологічної історії здійснили львівські історики Микола Крикун і Леонід Зашкільняк³⁰. Їхня праця, загалом позитивно сприйнята польською та українською громадськістю, доносить до українського читача багатство і різноманітність минулого Польщі і поляків, наближає події польської та українсько-польської історії до сучасників, спираючись на джерела та праці багатьох фахових істориків у Польщі, Україні та інших країнах світу. Своє головне завдання автори вбачали не в оцінці тих чи інших подій, а в їх об’єктивному висвітленні і тлумаченні.

У підсумку, українська історіографія, принаймні провідні її представники, за останні десятиліття багато і плідно працювали над створенням національного історичного канону. На цьому тлі можна побачити як очевидні успіхи, так і певні упущення. Щодо перших, то це сконструювання “наскрізної” історії України в її національно-політичному вимірі через виокремлення українських сюжетів з історій великих державних спільнот. Щодо упущень, то вони стосуються передусім історіографічної бази, на якій відбувалося конструювання. Тут ідеться про вплив усталених стереотипів історичної думки минулого, нагромаджених в основному в російській, давній українській та радянській історіографіях. Українському канону не вистачає цивілізаційного підґрунтя національної історії, тобто зосередження на світоглядних взірцях кожної епохи та їх відтворенні в свідомості різних груп українського соціуму. Тому в такій історії “польський слід” набуває насамперед політичного забарвлення. Поодинокі спроби (Н.Яковенко, О. Русиної, Я. Грицака та ін.) відійти від канону лише накреслюють приблизні орієнтири шляху, на якому українська історіографія могла би позбутися залежності від минулих парадигм і здійснити серйозний науковий прорив у подоланні свого відставання від світової історіографії.

Кільки зауваг щодо відображення західного сусіда України в художній літературі і публіцистиці. За останні два десятиліття українська громадськість зробила значний крок уперед в ознайомленні з Польщею, її історією і культурою. Образ Польщі став значно ближчим українцям, принаймні їх інтелігентному середовищу. Справжнім “відкриттям” для пересічних українців виявилось усвідомлення багатотисячох взаємин і співжиття українців та поляків без надання їм конфронтаційного звучання. Цьому сприяло значне розширення особистих і громадських контактів українців і поляків, причому переважно з ініціативи і за кошти польської сторони. Можна тільки побіжно згадати значну кількість молодих українців, котрі здобували освіту в польських університетах, отримували гранти на проведення наукових і культурних проектів, зрештою, й працювали в польській господарці. Як наслідок – наближення Польщі до України в свідомості багатьох українців різних регіонів, а також певна заздрість щодо національної консолідації поляків та їх європейського вибору.

У незалежній Україні стрімко зросла кількість перекладів українською мовою творів класиків польської літератури А. Міцкевича, Ю. Словацького, З. Красінського, С. Гоцинського, Б. Пруса і багатьох інших. Нещодавно, торкаючись поширення перекладів польських письменників в Україні, голова Спілки польських літераторів Марек Вавжкевич підкреслив: “Відзначу, що в Україні добре відомі імена польських лауреатів Нобелівської премії Чеслава Мілоша і Віслави Шимборської, перекладено чимало творів Тадеуша Ружевича (торік йому виповнилося 85 років), Ярослава Івашкевича, Збігнева Герберта”³¹. В останні роки за сприяння Польського Інституту в Києві та Міжнародного фонду “Відродження” побачили світ чудові переклади українською творів Анджея Стасюка, Адама Загаєвського, Адама Міхніка, Януша Гловацького, Яна Твардовського та багатьох інших. Водночас в Україні з’явилася друком декілька антологій сучасної польської поезії –

³⁰ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002.

³¹ Коскін В. Культура багатіє взаємодією літератур // <http://www.vox.com.ua/data/polska/2008/04/10/kultura-bagatiye-vzayemodiyeyu-literatur.html>

“Тому що вони суцї: Антологія сучасної польської поезії” (Львів, 1996), “Дзвони зимою: Антологія польської поезії” (Київ, 2000), “Передзвони польської лютні: Поетична антологія” (Київ, 2001). Особлива увага прикута до творчості Нобелівського лауреата Віслави Шимборської, якій присвячено кілька літературознавчих праць³². Творчістю ще одного лауреата Нобеля, Чеслава Мілоша, українські перекладачі зацікавилися ще на початку 1990-х. Зокрема, велику частину його літературного доробку було опубліковано в часописі іноземної літератури “Всесвіт” за 1991–1996 рр., згодом вийшли й окремі видання його творів.

Присутність польської художньої літератури в українському інтелектуальному просторі значно зросла. Зрозуміло, не треба переоцінювати її впливу на пересічних читачів, здебільшого йдеться про певні літературні кола і шанувальників літератури. Українські видавці рідко згодні ризикувати виданнями польської поезії та прози, сподіваючись, зокрема, на дотації різних фондів. Сучасний український письменник О. Ірванець зазначає, що “пострадянська людина не дуже охоче відкриває книжку, а навіть коли це робить, то обмежується “іронічним детективом” російських авторів або творами подібних жанрів”³³. І все ж кількість польських книг помітно зросла, їх репертуар розширився, а численні презентації в різних містах України не можуть не позначитися на суспільній свідомості.

Українські засоби масової інформації багато уваги приділяли розвитку міждержавних стосунків між Україною і Польщею. Офіційні візити високих посадовців обох країн, як правило, супроводжувалися повторенням стандартних фраз про підтримку Польщею європейського вектору розвитку України, готовність виступати її “адвокатом” в європейських структурах, співробітничати в регіональних оєвропейських проектах (єврорегіони). Проте ці словесні фігури у конфронтації з реальними справами та намірами насамперед української сторони поступово втрачали свою привабливість і навіть часом викликали роздратування. Одним із приводів, який змусив українського обивателя звернути пильну увагу на Польщу і не залишив байдужою, як видається, суспільну свідомість в усіх куточках країни, стали трагічні події катастрофи літака і загибелі 10 квітня 2010 р. під Смоленськом Президента Польщі Леха Качинського і значної частини польської політичної еліти, що летіла на урочистості з нагоди 70-ліття страти радянськими репресивними органами польських офіцерів в Катині. 13 квітня кївська газета “День” у рубриці “З почуттям великої симпатії до польського народу” писала про реакцію львів’ян на цю подію: “Вже через кілька годин після катастрофи під Генеральне консульство Республіки Польща у Львові городяни почали приносити квіти і жалобні стрічки. Між квітів і лампадок журналіст “Дня” побачила аркуш у прозорому файлику: “У цей час глибокої жалоби львів’яни поділяють важкий біль втрати дружнього польського народу і спільно сумують із родинами загиблих”³⁴.

Можна зробити припущення, що Польща та поляки для багатьох українців сьогодні ближчі, ніж інші сусіди. В основному йдеться про тих українців, котрі усвідомлюють необхідність європейського вибору своєї батьківщини й віддають перевагу європейським цінностям. Цей вибір може бути оцінений як логічний та емоційний водночас. Проте історична доля України склалася таким чином, що ще значна частина громадян залишається в полоні застарілих стереотипів і міфів, котрі впродовж багатьох століть нав’язувалися їм усіма можливими методами неукраїнськими правлячими колами. І процес їх подолання ще далеко не закінчений.

Відвідуючи сучасну Польщу, українці чимраз частіше цікавляться не тільки заробітком – вони хочуть познайомитися з її природою, історією, культурою і мешканцями.

І тоді виникають такі репортажі, які запропонувала український критик і літератор

³² Див.: Сачок О. Українська Віслава Шимборська: ретроспектива та перспектива // Проблеми слов’янознавства. Львів, 2008. Вип. 57. С.145–152.

³³ Зварич О. Вони в українських книгарнях // Україна Молода. Київ, 2004. № 1. С.7.

³⁴ День. 2010. 13 квітня.

Марина Зайдель: “Польща – країна з розвиненою національною ідентичністю. Кожний другий каже, що ненавидить росіян, але при цьому додає, що має багато друзів та знайомих з Росії. Відкидаючи будь-які національні стереотипи, польська нація – дуже привітна і гостинна, турботлива і приємна в спілкуванні. Незважаючи на чорні сторінки нашої спільної історії, у поляків любов до українців пробудилась через наявність спільних історичних ворогів – Німеччина та Радянський Союз (зокрема, Росія) [...] Як би поляки не хотіли бути європейцями, але через свої звички та традиції вони більше схожі на нас, ніж на німців або французів. Якщо зробити нашвидкоруч такий собі культурний огляд, то от що маємо. Польський кінематограф не перестає дивувати. І нехай є купка польських фільмів, які мало чим відрізняються від американських мелодрам, але кіноіндустрія, принаймні, не стоїть на місці, а глядач завжди може зробити вибір як між своїм, національним, та американським, так і між власним милом і власним архаусом. Що ж до книговидання, то, не дивлячись на досить високі ціни на книжки, попит на них все одно дуже високий. Ну а нам можна потішитись тим, що крім наших алкогольних виробів на полицях польських маркетів, можна потримати в руках Жадана, Прохаська, Андруховича, Матіос в перекладі на польську”³⁵.

Чи стане Польща для українців привабливим прикладом вирішення суспільних проблем, залежить від багатьох чинників. Але абсолютно впевнено можна стверджувати, що це значною мірою залежатиме насамперед від поляків та успішної реалізації ними своєї “польської мрії”.

IMAGE OF POLAND AND POLES IN CONTEMPORARY UKRAINE

Leonid ZASHKILNYAK

L'viv Ivan Franko National University

1, Universytets'ka Str., Lviv, 79000, e-mail: kistsl@franko.lviv.u
The Chair of Archeology and Special Branches of Historical Science

The article presents an attempt to analyze the dynamic of Poland and Poles perception by different social groups of contemporary Ukraine's population. There was determine, that perception and relation of the neighboring state and its inhabitants in contemporary Ukraine is stipulated by regional and historical polarization of the citizen's world outlook, by complicated at times the traumatic condition of social memory, by developing of international relation of two countries. The author has presented the imagination of Ukrainians about history and recent situation of Poland, reflected in their social consciousness, school textbooks, historiography, media and fiction. In conclusion there was marked, that many historical stereotypes of Poland and Poles were arisen in previous periods and do not correspond to recent stand of Polish society and its cultural achievements; they prevents Ukrainian to percept Poland and Poles as a friendly European country and nation.

Key words: Ukraine, Poland, Ukrainians, Poles, contemporary relation, social consciousness, social memory, cultural relationships.

ОБРАЗ ПОЛЬШИ И ПОЛЯКОВ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Леонид ЗАШКИЛЬНЯК

³⁵ Зайдель М. Польща: традиція vs сучасність // <http://sumno.com/reportage/polscha-tradytsiji-vs-suchasnist/>

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, e-mail: kistsl@franko.lviv.ua
Кафедра археологии и специальных исторических дисциплин*

В статье сделана попытка проанализировать динамику восприятия Польши и поляков разными общественными группами населения современной Украины. Констатируется, что восприятие и отношение к соседней стране и ее жителям в современной Украине предопределены региональной и исторической поляризацией мировоззрения граждан, сложным, а временами травматическим состоянием исторической памяти, развитием межгосударственных отношений соседних народов. Рассмотрено представление украинцев об истории и современном положении Польши, отраженное в их общественном сознании, представленное в школьных учебниках, научно-исторической литературе, средствах массовой информации, художественной литературе. В выводах подчеркнута продолжение функционирования многих исторических стереотипов относительно Польши и поляков, возникших в предыдущие исторические периоды, не отражающих нынешнего состояния польского общества и его культурных достижений и поэтому препятствующих восприятию Польши и поляков как дружественного европейского народа.

Ключевые слова: Украина, Польша, украинцы, поляки, современные отношения, общественное сознание, историческая память, культурные взаимосвязи.

Стаття надійшла до редколегії 20.12.2010
Прийнята до друку 28.01.2010